

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ІСТОРИЧНИХ ТИПІВ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ У ВИМІРІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

У статті досліджено еволюцію методологічних основ економічної теорії на різних історичних етапах її розвитку. Обґрунтована продуктивність реалізації для цього нового методологічного підходу, що полягає у використанні досягнень сучасної філософії науки, зокрема виділення і дослідження основних історичних типів наукової раціональності, які домінують на певних історичних етапах зрілості науки. Структуровані і розкриті основні методологічні ознаки таких історичних типів наукової раціональності, як класична (кінець XVII ст. – 70-ті рр. XIX ст.), некласична (70-ті рр. XIX ст. – 70-ті рр. XX ст.) та постнекласична (70-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) економічна теорія.

На ґрунті методологічного аналізу акцентовані ідеологічні, онтологічні та гносеологічні домінанти основних типів наукової раціональності економічної теорії, показані відмінності їх головних методів і на цій основі аргументована неправомірність наявних в економічній літературі спроб прямого ототожнення або спрощеної редукції більш зрілих типів наукової раціональності до менш зрілих. Розкрито внесок провідних представників класичної, некласичної і постнекласичної економічної науки в розробку нормативної та позитивної економічної методології. Показана загальна тенденція до посилення методологічного плюралізму, парадигмальної поліструктурності і міждисциплінарності теоретичного економічного знання в ході його історичного розвитку.

Ключові слова: економічна методологія, філософія науки, історичні типи наукової раціональності, класична, некласична, постнекласична економічна наука.

Постановка проблеми. Визначальною ознакою розвитку світової та вітчизняної економічної теорії на рубежі ХХ–ХХІ ст. є актуалізація методологічної проблематики економічних досліджень, яка в онтологічному аспекті детермінована надзвичайним ускладненням та динамізацією реалій економічного розвитку, а в гносеологічному – постає законним результатом досягнутого ступеня зрілості самої економічної теорії, свідченням її здатності до поглибленої науково-методологічної рефлексії – самоусвідомлення і самопізнання.

Сучасна хвиля актуалізації методологічних досліджень в економічній науці розпочалась в останні два десятиріччя ХХ ст. і продовжилась у перші десятиріччя ХХІ ст. Гострота та нагальність проблем економічної методології, як виявлено філософами та істориками науки, носить закономірно циклічний характер. Фази актуалізації методологічної проблематики, як свідчить узагальнення історичного процесу її розвитку, припадають на наступні періоди:

- під час наукових криз та революцій, коли загострюються методологічні дискусії, а також методологічне протиборство старої та нової парадигм;
- в умовах загострення методологічної конкуренції, протистояння альтернативних парадигм і науково-дослідних програм;
- на межі століть (тисячоліть), коли ритуально підводяться своєрідні підсумки наукового шляху, що пройдено;
- в умовах економічних трансформацій (криз, економічних катаклізмів), коли виникає необхідність пошуку нових методологічних підходів та критичного перегляду методологічних прорахунків, припущених в межах попередніх наукових стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку економічної науки все активніше здійснюється ґрунтовна розробка широкої методологічної проблематики, передусім на аналітичній основі, започаткованій видатним ученим ХХ ст. Й. Шумпетером [1]. Подальше розгортання сучасного методологічного аналізу реалізується у працях таких відомих зарубіжних дослідників, як М. Блауг, Л. Боленд, Ш. Доу, Р. Креспо, Д. Макклоскі, У. М'які; В. Автономов, О. Ананьїн, О. Лібман, Н. Макашева та інших.

В Україні дослідження актуальних методологічних проблем здійснюється такими вченими, як В. Базилевич

[2; 3], А. Гальчинський [4; 5], Н. Гражевська [6], А. Гриценко [7], В. Тарасевич [8], А. Філіпенко [9] та іншими. Фундаментальною ознакою наукового внеску багатьох економістів-методологів стало те, що їх зусиллями вдалось поставити методологію економіко-теоретичних досліджень на потужний ґрунт сучасної філософії науки, ввести у її контекст та інструментарій здобутки таких видатних філософів науки ХХ ст., як К. Поппер, Т. Кун, І. Лакатос, П. Фейєрабенд та інших. Тим самим було продемонстровано застосовність і продуктивність розроблених ними фундаментальних підходів у тому числі й до методологічного аналізу функціонування і розвитку економічної науки, дослідження специфіки процесу наукового економічного пізнання та розвитку наукового знання як його результату.

Проте до актуальних методологічних економічних проблем, які потребують фахової наукової розробки належить проблема структурування та визначення якісних станів зрілості економічної науки. Без цього неможливо зрозуміти та оцінити триваючі зрушення в сучасній економічній теорії, усвідомити траєкторію та методологічні параметри її попереднього та перспективного розвитку, реалістично визначити ймовірні напрями подальшого методологічного вдосконалення.

Метою статті є визначення та розкриття основних методологічних ознак історичних типів наукової раціональності економічної теорії на основі реалізації методологічного аналізу історичних етапів її зрілості у концептуально-аналітичному вимірі сучасної філософії науки.

Методологія. При написанні статті використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження. Зокрема у розкритті філософсько-методологічної рефлексії економічної теорії – еволюційно-епістемологічний підхід постпозитивістської філософії науки. При розкритті взаємовідповідності історичних етапів її зрілості та стадій історичного розвитку економічної теорії – єдність історичного та логічного, історико-генетичний та порівняльно-типологічний методи, системний, структурно-функціональний та компаративний підходи.

У виявленні та структуруванні еволюції методологічних ознак історичних типів наукової раціональності на відповідних етапах розвитку економічної теорії викорис-

тано методи логічної абстракції, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, еволюційний, а також табличний.

Результати. Розпочате у 1980-х рр. відродження методологічної активності у світовій економічній теорії фіксується аналітиками як свого роду *методологічний бум*, який продовжується із зростаючою силою дотепер. В останні два десятиріччя економічна методологія із відносно другорядної ("периферійної") галузі економічної науки перетворилась на *самостійну галузь наукових досліджень*, яка розвивається вкрай динамічно. В останні десятиріччя чітко визначилась тенденція значного посилення уваги професійної наукової спільноти до проблем економічної методології. Цей процес характеризує тенденції та перспективи розвитку економічної теорії і в країнах Заходу, і в пострадянських країнах, у т.ч. і в Україні. Це обумовлено як дією низки спільних спонукальних чинників, так і специфічних факторів наукового розвитку в зазначених країнах.

Філософсько-історичне осмислення розвитку економічної науки дозволяє дійти висновку про те, що з підвищенням її зрілості спостерігається актуалізація науково-методологічної проблематики. Цьому, на наш погляд, сприяє комплекс ендогенних та екзогенних факторів розвитку науки. Основними *ендогенними факторами* актуалізації методологічної проблематики економічної теорії є наступні:

- взаємодія онтологічних та гносеологічних чинників розвитку науки в процесі зростання ступеня її зрілості;
- професіоналізація даної наукової галузі та її подальше поглиблення;
- потужні структурні теоретико-методологічні зрушення в науковій галузі;
- теоретико-методологічні кризи та модернізації в процесі здійснення наукових революцій;
- посилення тенденції до ускладнення та поглиблення структурно-методологічної диференціації, властивої науці сучасного історичного типу.

До екзогенних *факторів*, які зазвичай сприяють посиленню значення проблем наукової методології, на нашу думку, слід віднести такі:

- розвиток філософії науки та її вплив на способи методологічної рефлексії в певній науковій галузі;
- розвиток епістемології як загальнонаукової методології теоретичного пізнання;
- розвиток та зміни загальнонаукового світогляду дослідників;
- здійснення міждисциплінарних методологічних впливів природничих та суспільних наук, реалізація міждисциплінарних методологічних запозичень, які сприяють розширенню власного методологічного (аналітичного) апарату даної наукової галузі.

Методологічний аналіз у структурі економіко-теоретичних та історико-економічних досліджень має реалізовуватись у системі сучасних наукових уявлень щодо змісту та дослідних завдань методології економічної теорії як наукової галузі. Науковий *метод* (від грецького *methodis* – шлях, спосіб, підхід) характеризує структуру, процедуру, особливості організації та проведення наукової діяльності й одержання її результатів. Кожен із видів наукової пізнавальної діяльності відповідно до свого предмета має певну систему підходів, прийомів теоретичного пізнання, тобто власну *методологію* (від грецького *logos* – учення, закон). Наукова методологія – це вчення про шляхи, способи, підходи наукового пізнання. Вона розкриває, за допомогою яких засобів досліджується об'єктивна реальність відтворюється вченим, дослідником у науковій теорії. Тому наукова методологія завжди становить найпотужніший системоутворюючий стрижень і глибинне підґрунтя наукових

парадигм, дослідних програм, традицій, напрямів, течій і шкіл, утворених на її основі. Отже історія економічної теорії – це історія економічної методології, оскільки за висловом М. Блауга, "всі твердження в історії науки мають методологічний підтекст ... і всі твердження про методологію науки точно також мають історичний підтекст" [10, с. 81].

Наукові погляди на економічну методологію мають історичний характер, знаходяться в постійному історичному русі, динаміці та завжди перебувають у контексті відповідних *історичних форм розвитку науки*. При цьому визначальні критеріальні ознаки наукової методології історично змінювалися відповідно до різних історичних типів наукової раціональності та властивих їм рівнів методологічної рефлексії. На наш погляд, до економічної теорії як до наукової галузі можуть бути застосовані загальні етапи класифікації її історичного буття, як особливого виду когнітивно-пізнавальної діяльності людей у сфері їх економічного існування, відносин та поведінки. При цьому, впродовж свого історичного розвитку економічна наука проходила закономірні фази розвитку і зрілості, знаходячись у загальному соціокультурному контексті певної історичної епохи, у відповідному їй інтелектуальному оточенні та зазнаючи прямих і зворотних впливів з боку інших наукових галузей.

На наш погляд, надзвичайно продуктивним для аналізу змісту та структури історичного розвитку методологічного апарату економічної теорії є залучення і творче застосування такого надбання сучасної філософії науки, як класифікація наступних історичних типів наукової раціональності, вперше введеної у науковий вжиток В.С. Стьопінім. Учений визначив систему норм і стандартів наукового дослідження як певний історичний тип наукової раціональності, який домінує на певному історичному етапі зрілості науки.

До *визначальних типів наукової раціональності* учений відніс такі: класичний, некласичний і постнекласичний [11], які знаменують наступні етапи наукової зрілості:

- класична наука чи наука Нового часу (кінець XVII ст. – 70-ті рр. XIX ст.);
- некласична наука (70-ті рр. XIX ст. – 70-ті рр. XX ст.);
- постнекласична наука (70-ті рр. XX ст. по теперішній час).

Кожна із зазначених історичних форм розвитку економічної науки вирізняється домінуючими методологічними ознаками.

Втіленням *класичної науки чи науки Нового часу* в галузі економічної теорії постає класична політична економія. Її зародження припало на кінець XVII ст., а активний процес формування і розвитку в Європі (Англія, Франція) охоплював період з другої половини XVIII ст. – (фізіократія, смітіанство) до середини XIX ст. (Дж. С. Мілль). В цілому її розвиток завершився, умовно кажучи, до 70-х рр. XIX ст. – початку формування наступного стану некласичної економічної науки. Класична економічна наука стала логічним продовженням епохи Відродження та породженням Просвітництва, втіленням притаманних їм ідей у їх творчому застосуванні до економічних реалій суспільства.

Класичній економічній науці (класичній політекономії) властиві типові філософсько-методологічні ознаки чи риси ідеології, онтології та гносеології, які представлені у таблиці 1. Серед них до найвагоміших слід віднести есенціалізм, об'єктність, безсуб'єктність та імперсональність, абсолютизм, субстанціоналізм та фундаменталізм, кумулятивізм, доказовість та ін. Проте ознаками методологічної недосконалості на цьому етапі наукової зрілості постають механіцизм, лінійність та редукаціоналізм.

Таблиця 1. Філософсько-методологічні ознаки класичної економічної науки

Ідеологія	Онтологія	Гносеологія	Основні методи
критичний дух	антитеологізм	фундаменталізм, субстанціоналізм	абстрактно-логічний
есенціалізм	об'єктність наукових досліджень	аналітизм	дедукція
об'єктивність	безсуб'єктність, імперсональність наукового знання	абсолютний та однозначний характер наукових законів	індукція
доказовість	детермінізм	кумулятивізм, редукціоналізм	аналіз
достовірність та універсальність наукового знання	механіцизм	об'єктивна істинність наукового знання	синтез
орієнтація на дослідження простих сталих систем	лінійність	логічна доказовість наукового знання	історичний та логічний
практична спрямованість та застосовність наукового знання	наївний реалізм	безпосередня емпірична перевірюваність наукового знання	встановлення стійких причинно-наслідкових зв'язків

Джерело: Складено автором за даними [11; 12;4; 5; 8].

Класична економічна наука була орієнтована на виключно об'єктивне відтворення предметно-об'єктної сторони економічного буття. Імперсональність проявлялась у прагненні вищої об'єктивності результатів дослідження, цілковитого усунення всього, що може надати суб'єктивного відбитку чи характеру результатам економічного дослідження, тим самим нейтралізації будь якого впливу суб'єкту пізнання та дослідження. Результат дослідження вважався цілком незалежним від людини, що пізнає цю економічну реальність. Такий підхід був властивий класичній політичній економії, а, можливо, ще в більшій мірі економічній теорії марксизму, що також яскраво репрезентувала класичний тип наукової раціональності в економічній науці.

Іншою методологічною ознакою науки класичного типу є редукціоналізм – зведення складного до простого, вищого до нижчого. Однак при цьому суттєво спрощується економічний устрій суспільних систем, ігноруються вищі та складніші рівні організації. Тож об'єктами економічного пізнання виступали прості сталі системи. Відповідно набір дослідних засобів – методів дослідження

– був, як показано у таблиці, представлений типовими загальнонауковими методами.

Історичні межі *некласичної економічної науки* охоплюють період з 70-х рр. XIX ст. по 70-ті рр. XX ст. Некласична наука зазвичай виникає на ґрунті кризи класичної науки та внаслідок здійснення наукової революції. Виникають нові наукові спільноти, які поділяють іншу систему теоретичних поглядів. Нові теорії в рамках некласичної науки багато в чому є неспіввимірними з попередніми. Яскравим втіленням цієї історичної форми розвитку науки в галузі економічної теорії є неокласика. Її становлення почалось в ході маржиналістської революції останньої третини XIX ст., а повноправне утвердження в якості панівної відбулось на межі XIX – XX ст. (маршалліанський частково-рівноважний функціональний аналіз ринку, вальрасівський загально-рівноважний математизований ринковий аналіз, згодом неолібералізм). Альтернативними неокласици варіантами некласичної економічної науки стали кейнсіанство та інституціоналізм вебленівського спрямування. Некласичній науці були властиві нові філософсько-методологічні основи. Найбільш значимі з них відтворені у таблиці 2.

Таблиця 2. Філософсько-методологічні ознаки некласичної економічної науки

Ідеологія	Онтологія	Гносеологія	Основні методи
некласична інтерпретація наукової раціональності	релятивізм інтерпретації наукового знання	поліфундаментальність наукового знання	методологічний плюралізм
дослідження складних, відкритих систем	індетермінізм, ймовірнісний детермінізм	суб'єкт-об'єктність наукового знання	методи маржиналізму
дослідження динамічних процесів	нелінійність	часткова емпірична та теоретична верифікованість наукового знання	методи неокласичної мікроекономіки
дослідження нерівноважних станів	синергетизм	релятивність	методи кейнсіанської макроекономіки
соціально-економічний конструктивізм	системність, структурність наукових об'єктів	творчий когнітивний конструктивізм	методи інституціоналізму
соціально-економічний реформізм	еволюціонізм наукових об'єктів	гіпотетичність наукових законів і теорій	еволюційний підхід

Джерело: Складено автором за даними [11; 12;4; 5; 8].

Як бачимо, відмінними рисами некласичної науки виступають релятивізм, теоретична верифікованість наукового знання, гіпотетичність наукових законів та теорій. Ускладнюється наукове уявлення щодо предмету економічного дослідження. Ним стають складні, відкриті та нерівноважні економічні системи (наприклад, у кейнсіанстві, некейнсіанських теоріях циклу та економічної динаміки). Рисом некласичної науки виступає також і те, що поряд з вузько дисциплінарними дослідженнями набу-

вають розвитку міждисциплінарні форми дослідної діяльності (маржиналізм, традиційний інституціоналізм).

В оцінці та інтерпретації результатів наукових досліджень властивий класичній теорії фундаменталізм постується місцем антифундаменталізму, визнаній гіпотетичності висновків. Прикладом цього є ідея когнітивної обмеженості пізнання та розсіяності знання в економічній теорії неоавстрійської школи, репрезентованої Ф. фон Хайеком (економічний неолібералізм). В рамках інституційної теорії та на загальному тлі еконо-

мічної науки XX ст. посилюється тяжіння до розуміння органічного характеру економічної системи та еволюційного характеру її розвитку. В умовах неklasичної економічної науки глибоко утверджується, навіть укорінюється плюралізм методів економічного дослідження. Свідченням чого є співіснування класичної витратної та маржиналістської кориснісної теорій цінності [53], рівноважний неокласичний та нерівноважний кейнсіанський підходи до функціонування ринку, в цілому розбіжні методи економічного дослідження в рамках неокласики, кейнсіанства та інституціоналізму.

Постнеокласична (неокласична чи постмодерністська) наука – це новий історичний тип наукової раці-

ональності. В економічній галузі постнеокласична чи постмодерністська наука (наука епохи постмодерну) репрезентує сучасний стан економічної теорії, розвитком якої ознаменована остання третина XX – початок XXI ст. Зараз відбувається формування нових філософсько-методологічних основ постнеокласичної науки, що знайшли відображення в таблиці 3. Її переважаючий предмет дослідження становлять надскладні, нерівноважні та еволюційні системи. Лідерами постнеокласичної науки стають біологія, глобалістика, науки про людину. В економічній теорії ці наукові пріоритети також накладають вагомий відбиток на її сутнісний зміст.

Таблиця 3. Філософсько-методологічні ознаки постнеокласичної економічної науки

Ідеологія	Онтологія	Гносеологія	Основні методи
постмодерністська інтерпретація наукової раціональності	суб'єктність наукового знання ("без суб'єкта немає об'єкта")	суб'єкт-об'єктність наукового знання	посилення методологічного плюралізму ("методологічний анархізм")
наукове пізнання надскладних та нерівноважних систем	нелінійність	проблемність, контекстуальність наукового знання	економіко-математичне моделювання
дослідження глобалізованої економіки	посилення системності	колективність, комунікативність наукової діяльності	методи системного аналізу
посилення соціально-гуманістичних ціннісних підвалів науки	антропоцентризм	гуманітарна спрямованість наукового знання	міждисциплінарність
екологічний науковий світогляд	конструктивізм	екологічна спрямованість наукового знання	синергетичні методи
наукове пізнання еволюціонуючих систем	еволюціонізм	консенсусність	еволюційні методи

Джерело: Складено автором за даними [11; 12; 4; 5; 8].

Новими ознаками онтології постнеокласичної науки стають системність, нелінійність, антропологізм, еволюціонізм. Її гносеологія відзначена посиленням колективного характеру науково-пізнавальної діяльності та консенсусністю наукового знання. Методологічний плюралізм набуває ще більш глибокого та стійкого характеру, доходячи до "методологічного анархізму". На зміну фундаменталізму та есенціалізму приходять контекстуальність наукових результатів та теоретичних висновків. Поряд з "демістифікацією фактів" починає переважати соціокультурний та ціннісний вимір соціально-економічних теорій.

Стосовно економічної науки постмодерну слід також зауважити, що на цьому етапі ступінь "жорсткості" нормативних критеріїв наукової методології інтенсивно "розмивається", передусім під впливом зростаючого методологічного плюралізму. Це знаходить прояв у посиленні внутрішньої парадигмальної поліструктурності не тільки економічної гетеродоксії, але й мейнстріму. Розширюється площина міжпарадигмального синтезу, що об'єктивно сприяє активізації наукової комунікації на стиках парадигм та у міждисциплінарній взаємодії економічної теорії з іншими суспільними та природничими науками (наприклад, з еволюційною біологією, когнітивістикою та ін.).

Новітні зрушення в економічній методологічній саморефлексії епохи постмодерну в своїй основі обумовлені новаторськими відкриттями в галузі філософії науки, здійсненими К. Полпером, Т. Куном, І. Лакатосом, П. Фейєрабендом та ін. Їх моделі розвитку науки мали величезний загальнонауковий резонанс, суттєво вплинувши на розвиток досліджень в галузі методології економічної науки. На цьому шляху піонерною стала фундаментальна монографія М. Блауга "Методологія економічної науки, чи Як економісти пояснюють" (1980), яка на початку 1980-х рр. започаткувала і сформувала

нову хвилю академічного інтересу до проблем сучасної економічної методології. Зокрема, автор одним з перших довів обмеженість традиційного, звуженого, розуміння терміну методологія просто як "гарнішої назви для методів дослідження", натомість протиставивши йому набагато змістовніший і глибокий підхід: "методологію економічної науки" слід розуміти просто як філософію науки у її застосуванні до економіки" (курс наш – Т.Г.) [12, с. 35]. З плином наступних трьох десятиріч у фаховій науковій спільноті поступово утвердилось розуміння того, що дослідження методологічної проблематики економічної науки у її парадигмальному вимірі має реалізовуватись у тому числі, якщо не передусім, в системі наукових уявлень філософії науки. Останнє твердження в сучасних умовах набуває статусу нормативної вимоги щодо рівня методологічної культури економічної досліджень.

На рубежі XX–XXI ст. в економічній науці спостерігається суттєве розширення спектру проблем методології наукового пізнання, а також подальше розширення проблемного поля методологічної аналітики та дискусій. У нього поступово включається значне коло нових, нетрадиційних проблем наукової та безпосередньо економічної методології. Йдеться про роль *ідеології, етичні* принципи наукового пізнання, значення наукової *риторики* – способів аргументації та вербальних символів теорії як факторів наукової доказовості та переконання (риторична концепція методу економічної науки Д. Макклоскі [13]).

Отже, як бачимо, історичні типи наукової раціональності вирізняються вагомими якісними відмінностями системних характеристик наукової методології. Відповідно вступ сучасної економічної теорії у стан постнеокласичної (постмодерністської) науки суттєво модифікує стан та якісні характеристики наукової методології, а

також існуючі форми методологічної рефлексії, тобто уявлення щодо її суті та структури.

Формування методології економічної теорії відбувалось упродовж становлення та розвитку самої наукової галузі. Історія світової економічної думки свідчить, що традиційно інтелектуальними лідерами в галузі економічної методології (в явній і неявній формі) виступали творці та провідні представники економічної науки.

Для класичної економічної науки (кінець XVII ст. – 70-ті рр. XIX ст.) – це передусім представники таких провідних методологічних традицій:

- засновники методології класичної школи Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.Б. Сей, Дж.С. Мілль та інші;
- засновник методології історичного напрямку Ф. Ліст та очільники старої історичної школи В. Рошер, Б. Гільдебранд, К. Кніс;
- засновники економічної методології марксизму К. Маркс і Ф. Енгельс.

Для неklasичної економічної науки (70-ті рр. XIX ст. – 70-ті рр. XX ст.) – це засновники методологічних засад таких провідних наукових течій, зокрема:

- засновники маржиналізму К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Л. Вальрас, Дж. Кларк;
- очільники нової і новітньої історичних шкіл Г. фон Шмоллер, В. Зомбарт, М. Вебер;
- засновники інституціоналізму Т. Веблен, У. Гамільтон, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт, Г. Мюрдаль, Ф. Перу, Р. Хейлбронер та інші;
- творці неокласики А. Маршалл, А. Пігу, Дж. Б. Кларк, Л. Робінс та інші;
- очільники неолібералізму Ф. фон Хайек, Л. фон Мізес, І. Кірцнер та інші;
- засновник кейнсіанства Дж.М. Кейнс та інтелектуальні лідери некейнсіанства Дж. Хікс, Дж. Хансен, П. Семюелсон та інші;

Для постнекласичної економічної науки (70-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) – це очільники та провідники парадигмальних і міжпарадигмальних зрушень в сучасній економічній теорії:

- лідер монетаризму та методології неопозитивізму – М. Фрідман та інші;
- розробники методології економіки пропозиції (А. Лаффер, Дж. Гілдер, Р. Манделла) та нової класичної макроекономіки (Дж. Мут, Р. Лукас, Т. Сарджент, Н. Уоллес);
- засновник постмодерністської риторичної концепції методу Д. Макклоскі;
- розробники методології посткейнсіанства (Дж. Робінсон, С. Вайнтрауб, П. Девідсон, Х. Мінські та інші) та нового кейнсіанства (Дж. Стігліц, Дж. Акерлоф, П. Кругман та інші);
- лідери нового (Р. Коуз, А. Алчіан, Дж. Б'юкенен, Д. Норт, Е. Остром, О. Вільямсон та інші) та сучасного традиційного (Дж. Ходжсон, У. Семюелс та інші) інституціоналізму;
- розробники методології поведінкової економіки (Г. Беккер, Г. Саймон, Д. Канеман, А. Тверські та інші);
- методологи еволюційної економіки (С. Вінтер, Р. Нельсон та інші) та інших провідних течій сучасності.

Частина вчених (наприклад, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.Б. Сей) зробила внесок у розвиток методології економічної теорії безпосереднім започаткуванням її наукових основ. Інші вчені (Ф. Ліст, К. Маркс, Л. Вальрас, К. Менгер, А. Маршалл, Дж.М. Кейнс) – збагатили подальший розвиток економічної методології здійсненням теоретико-методологічних новацій, що визначили напрями розвитку економічної теорії, втілились у формуванні нових наукових парадигм (історичний напрям,

марксизм, маржиналізм, неокласика, кейнсіанство). В їх працях, хоч і в неявному вигляді, ставились і розв'язувались фундаментальні методологічні проблеми розвитку економічної науки – її предмету, методів, передумов економічного аналізу, прикладного значення наукових результатів та ряд інших.

Провідники та опоненти наукових революцій XIX та XX ст. (К. Менгер, Г. фон Шмоллер, Дж.М. Кейнс, Ф. фон Хайек) стали не тільки авторами новаторських та знакових для своєї епохи методологічних праць, а і безпосередніми застрільниками масштабних методологічних дискусій, що мали світовий розголос. Зокрема, йдеться про славнозвісний декількадесятирічний "спір про методи" (Methodenstreit) між засновником маржиналізму, лідером австрійської школи К. Менгером та лідером німецької нової історичної Г. Шмоллером на рубежі XIX–XX ст. Не менш знаменною для свого часу стала тривала методологічна та ідейна дискусія 30–40-х рр. XX ст. між Дж.М. Кейнсом, засновником макроекономічної теорії та ідеологом державного регулювання ринкової економіки, а також Ф. фон Хайеком – лідером неоавстрійської школи та ідеологом неолібералізму.

Методологічні проблеми наукового економічного дослідження завжди були у центрі уваги видатних представників світової економічної науки, зусиллями яких відбувався її історичний розвиток. Зазвичай, за висловом А. Пігу, усіх дослідників, які присвятили себе економічному аналізу, можна поділити на тих, хто використовує інструментарій цього аналізу, і тих, хто його створює. Їх праці у явному чи неявному, контекстуальному, вигляді завжди виходили на ключові проблеми економічної методології, як правило, містили надзвичайно змістовні та цікаві методологічні вкраплення, ремарки.

Так, в адресованій економістам-аналітикам славнозвісній ремарці щодо інструментарного спорядження науковця Дж. Робінсон назвала методологію "свого роду скринькою з інструментами". "Вона відображає спробу розробити метод економічного дослідження і тому може сприяти нашому пізнанню реальної дійсності лише опосередкованим чином. Лише застосовуючи свій інструментарій при дослідженні фактів, що спостерігаються, економісти можуть побудувати таку модель реальної дійсності, розробці якої і має слугувати створений інструментарій" [14, с. 37]. І далі продовжує: "Розбіжність між тими, хто застосовує дослідницький інструментарій, і тими, хто його створює, на жаль, вельми велика, і економіст-аналітик ніколи не може викликати симпатій у нетерплячих політиків, ділових людей та учених-статистиків, які виражають незадоволення надзвичайно бідною, скучною і такою, що вводить в оману, інформацією, яку він їм постачає" [14, с. 37].

На всіх етапах наукової зрілості та типів наукової раціональності поступальний розвиток економічної методології за основним функціональним призначенням охоплював як позитивну та нормативну методологію. Ці функціональні різновиди економічної методології М. Блауг характеризував наступним чином: "Методологія одночасно є описовою ("ось що *робить* більшість економістів") та такою дисципліною, що робить приписи ("ось що економісти *повинні робити*, щоб просунути свою науку вперед")" [12, с. 18].

Позитивна методологія – це усвідомлення та узагальнення *реальної практики* наукового дослідження в даній науковій галузі. "В цьому усвідомленні, яке завжди йде з середини даної дисципліни, неминує присутній елемент виправдання практики, що склалась – "захисної методології", якщо використати термін Лакатоса" [12, с. 12–13]. Позитивна методологія ("що *роблять*

економісти") формувалась спонтанно, історико-еволюційно, тобто кумулятивно, а також революційно.

Історичний процес становлення й розвитку позитивної методології економічної теорії свідчить, що в його основі лежав ряд паралельних процесів:

1) створення фундаментальної методологічної основи на основі запозичень визнаних методологічних зразків філософії;

2) формування власного методологічного апарату економічної науки;

3) його розширення й збагачення шляхом привнесення та подальшої науково-методологічної адаптації конкретних дослідних засобів (методів) з інших наукових галузей.

В якості останніх на певних історичних етапах, як правило, виступали ті науки, які на даний час відігравали пріоритетну, авангардну (форвардну) роль.

Нормативна методологія ("що економісти повинні робити") зводиться до переліку *методологічних приписів* (норм, стандартів) щодо припустимості (можливості) й доцільності використання та впровадження тих чи інших процедур дослідження та дослідних засобів. Вона виконує роль зразка, взірця, якого слід дотримуватись досліднику. "Нормативна методологія науки покликана бути її совістю – моральним кодексом професії, що містить опис допустимих методів дослідження чи, принаймні, опис ідеалу, до якого слід прагнути. Вона, як правило, задається ззовні й спирається на вимоги філософії науки чи визнані досягнення інших наук (в якості прикладу для економічної науки висувалась і класична механіка, і біологія, і психологія, і соціологія) і досить критична по відношенню до практики, яка тією чи іншою мірою зазвичай не дотягує до цього ідеалу" [12, с. 12]. Панівна для свого часу наука-лідер набувала рис свого роду "наукового архетипу", методологічного взірця. Його методологічні засади копіювались, тиражувались іншими науками, які сприймали їх як зразки нормативної методології. Наприклад, для епохи класичної наукової раціональності, на час якої припало становлення класичної політичної економії, роль такого універсального взірця нормативної методології виконала ньютонівська фізика (механіка) із властивою їй механістичністю як атрибутом наукового мислення. Для сучасної постнекласичної науки риси нормативного методологічного взірця перебрала на себе еволюційна біологія із властивим їй переважанням генетично-еволюційного підходу.

Важливу роль у нормативній методології відіграє не тільки прийнята процедура дослідження, але й процедура перевірки обґрунтованості теоретичних моделей, гіпотез та отриманих висновків. Принципи та процедура демаркації науково-достовірного знання переважно є продуктом філософії науки. Світова економічна теорія ХХ ст. в цьому аспекті спиралась на неопозитивістську верифікацію, фаллібілізм та фальсифікаціонізм К. Поппера, критерії прогресивності дослідної програми І. Лакатоса та інші.

Разом з тим, слід зауважити, що в умовах постнекласичної науки ступінь "жорсткості" нормативних критеріїв наукової методології інтенсивно "розмивається", руйнується. Це, на наш погляд, знаходить прояв у посиленні внутрішньої парадигмальної поліструктурності не тільки економічної гетеродоксії, але й мейнстріму. Розширюється площа міжпарадигмального синтезу, що об'єктивно сприяє активізації наукової комунікації на стиках парадигм та у міждисциплінарній взаємодії економічної теорії з іншими суспільними та природничими науками (наприклад, з еволюційною біологією, когніти-

вістикою та ін.) [15, с. 78]. Властивий сучасному етапу наукового розвитку принцип методологічного плюралізму в умовах постмодернізму трансформується у більш радикальні підходи на кшталт методологічного анархізму П. Фейерабенда. Останній передбачає не тільки множинність рівно припустимих методологічних стандартів та практик, але й їх довільний ситуаційний відбір та комбінаторику.

Висновки та дискусія. Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що сучасна філософія науки становить загальнонаукове підґрунтя та когнітивну основу (сукупність базових інтелектуальних передумов) для реалізації методологічної рефлексії історичного розвитку економіко-теоретичного знання в цілому, його окремих етапів наукової зрілості та відповідних їм типів наукової раціональності зокрема.

Даний висновок ґрунтується на методологічній конгруентності (співставності, спорідненості та взаємовідповідності) їх вихідних онтологічних та гносеологічних передумов, які полягають,

- по-перше, у спільності інтерпретації історії науки як емпіричної основи пізнання еволюції методології наукового дослідження;
- по-друге, у перефокусуванні центру уваги у вивченні структури наукового знання із статичної на його динаміку, тобто розвиток;
- по-третє, в інтерпретації розвитку економічної науки як процесу, що підпорядковується певним закономірностям руху в історичному часі, має циклічний характер, а у довготривалій перспективі знаменує закономірне поступальне сходження економічної науки до її більш зрілих історичних фаз розвитку і зрілості.

В цілому слід визнати, що у науковій економічній літературі з методології економічної теорії на пострадянському просторі, в тому числі і у вітчизняній, здійснено певне просування на шляху залучення та опанування аналітичного потенціалу філософії науки, його використання у розробці історії, теорії та методології економічних досліджень. Нагальним завданням неминущого значення залишається подальше вдосконалення змістовно-функціонального наповнення нормативної методології сучасної економічної науки у світлі її позитивної історії, сьогодення та перспективи.

Проте визначеність домінантних методологічних ознак сучасної економічної теорії, передбачення загального вектору та динаміки її подальших перспективних зрушень залишаються відкритою проблемою для триваючих наукових дискусій. У їх ході непоодинокими представниками вітчизняної економічної теорії висловлюється ідея створення єдиної досконалої наукової парадигми. По суті це є прагненням певної методологічної уніфікації в дусі класичного типу наукової раціональності – це своєрідний атавізм пострадянської доби, обумовлений попередньою тривалою штучною консервацією монізму методології марксизму. Врахування повноти методологічної визначеності сучасної економічної теорії як втілення постнекласичного типу наукової раціональності, передусім його такої об'єктивної ознаки, як методологічний плюралізм, дозволяє довести моральну застарілість, а тому нереалістичність та наївно-безплідний характер подібних установок та очікувань.

Отже, доказовість, достовірність та зваженість їх результатів, на наш погляд, значною мірою залежить від реалістичності вихідних передумов. Останні можуть бути суттєво посилені виходом дослідників на міждисциплінарні стики економічної теорії та філософії науки, творчим застосуванням здобутків останньої. Мова пе-

редусім йде про врахування в економічному методологічному дискурсі історично детермінованої якісної визначеності розкритих вище історичних типів наукової раціональності економічної теорії та властивих їм методологічних ознак.

Список використаних джерел

1. Шумпетер Й.А. История экономического анализа / Й.А. Шумпетер; пер. с англ.; под. ред. В.С. Автономова: в 3-х т. – СПб.: Экономическая школа. – 2001. – Т. 1. – LVI. + 494 с.; Т. 2. – VIII + 494 с.; Т. 3. – X + 678 с.
2. Базилевич В.Д. Философия экономики. История: [монография] / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин. – К.: Знання, 2011. – 928 с.
3. Базилевич В.Д. Философская направленность экономико-методологических исследований / В.Д. Базилевич // Европейский вектор экономического развития. – 2012. – № 2. – С. 14–17.
4. Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення: курс лекцій / А. Гальчинський. – К.: АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.
5. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4–17.
6. Гражевська Н.І. Методологічні орієнтири синергетичного підходу в економічних дослідженнях / Н.І. Гражевська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія Економіка. – 2013. – № 146. – С. 26-29. DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2013/146-5/7>
7. Грищенко А. А. Методологические основания изучения взаимосвязи противоречий и комплементарности в социально-экономическом

развитии общества // Европейский вектор экономического развития. – 2012. – № 2 (13). – С. 494–498.

8. Тарасевич В.М. Постнеклассическая наука та економічна теорія / В.М. Тарасевич // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 59–65.
9. Філіпенко А.С. Економічний світ: онтологія / А.С. Філіпенко // Економічна теорія. – 2014. – № 3. – С. 38-47.
10. Степин В.С. Философия науки. Общие проблемы: учебник / В.С. Степин. – М.: Гардарики, 2006. – 384 с.
11. Лебедев С.А. Философия науки: терминологический словарь / С.А. Лебедев. – М.: Академический проект, 2011. – 269 с.
12. Блауг М. Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют / М. Блауг; пер. с англ.; науч. ред. и вступ. ст. В.С. Автономова. – М.: НП "Журнал Вопросы экономики", 2004. – 416 с.
13. Макклоски Д.Н. Риторика экономической теории // Истоки: социокультурная среда экономической деятельности и экономического познания / Д.Н. Макклоски; редкол.: Я.И. Кузьминов (гл. ред.) и др. – М.: Изд. дом НИУ ВШЭ, 2011. – С. 252–320.
14. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. – М.: Прогресс, 1986. – 472 с.
15. Гайдай Т.В. Методологічна рефлексія щодо історичних форм розвитку економічної науки / Т.В. Гайдай // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.: Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – Т. 1. – 234 с. – С. 74-78.

Надійшла до редколегії 12.10.15

Т. Гайдай, д-р екон. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ИСТОРИЧЕСКИХ ТИПОВ НАУЧНОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ В ИЗМЕРЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ НАУКИ

В статье исследована эволюция методологических основ экономической теории на различных исторических этапах ее развития. Обоснована продуктивность реализации для этого нового методологического подхода, состоящего в использовании достижений современной философии науки, в частности вычленения и исследования основных исторических типов научной рациональности, доминирующих на определенных исторических этапах зрелости науки. Структурированы и раскрыты основные методологические признаки таких исторических типов научной рациональности, как классическая (конец XVII в. – 70-е гг. XIX в.), неклассическая (70-е гг. XIX в. – 70-е гг. XX в.) и постнеклассическая (70-е гг. XX ст. – начало XXI в.) экономическая теория.

На основе методологического анализа акцентированы идеологические, онтологические и гносеологические доминанты основных типов научной рациональности экономической теории, показаны различия присущих им методов и на этой основе аргументирована неправомерность встречающихся в экономической литературе попыток прямого отождествления либо упрощенной редукции более зрелых типов научной рациональности к менее зрелым. Раскрыт вклад ведущих представителей классической, неклассической и постнеклассической экономической науки в разработку нормативной и позитивной экономической методологии. Показана общая тенденция к усилению методологического плюрализма, парадигмальной полиструктурности и междисциплинарности научного экономического знания в ходе его исторического развития.

Ключевые слова: экономическая методология, философия науки, исторические типы научной рациональности, классическая, неклассическая, постнеклассическая экономическая наука.

T. Gaidai, Doctor of Sciences (Economics)

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

METHODOLOGICAL FEATURES OF HISTORICAL TYPES OF ECONOMIC THEORY'S SCIENTIFIC RATIONALITY IN TERMS OF MODERN PHILOSOPHY OF SCIENCE

The article studies the evolution of basic methodological features of economic theory on its different historical stages. The research highlights the fruitful usage of a new analytical approach on the basis of the achievements of modern philosophy of science. It presents the research of main types of scientific rationality dominating at certain historical stages of science maturity. Such as historical, classical, nonclassical and postnonclassical types of scientific rationality. Structuring and research of basic methodological features of such historical types of economic theory's scientific rationality as classical economics (end of XVII century – 70-th of XIX century), nonclassical economics (70-th of XIX century – 70-th of XX century), postnonclassical economics (70-th of XX cent. – the beginning of XXI century) are undertaken.

Methodological analysis accentuated ideological, ontological, epistemological dominants and main differences in basic techniques of the main types of economic theory's scientific rationality. The research argues the illegality of existing in the economics literature attempts to identification or simplified reduction of more mature types of scientific rationality to the less mature. The article shows the contribution made by the leaders of classical, nonclassical and postnonclassical economics in the development of normative and positive economic methodology. It is emphasized a general tendency to methodological pluralism, pluralism of paradigmatic structure and interdisciplinary of scientific economic knowledge throughout its historical development.

Keywords: economic methodology, philosophy of science, historical types of scientific rationality, classical, nonclassical, postnonclassical economics.